

ФРАЗЕМИ ЯК ЗАСІБ ПЕРЕДАВАННЯ ФІЗИЧНОГО ТА ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ПЕРСОНАЖІВ У КНИЗІ ДМИТРА КЕШЕЛІ «... І В СМЕРТІ БУЛИ ТВОЇ ОЧІ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161.2'373.7:821.161.2-3(477.87)Кешеля

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.2(52).194–200

Яцьків М. Фраземи як засіб передавання фізичного та емоційного стану персонажів у книзі Дмитра Кешелі «... І в Смерті були твої очі»; кількість бібліографічних джерел – 7; мова – українська.

Анотація. Фраземи є важливим інструментом передавання не лише інформації, а й емоційного й фізичного стану персонажів у художньому тексті. Вони підсилюють емоційне забарвлення описів і сприяють формуванню багатогранного психологічного образу героїв художньої прози.

Функціонування фразеологізмів у художніх текстах досліджували В. Білоноженко, А. Вегеш, Н. Венжинович, І. Гнатюк, Т. Григоренко, Л. Даниленко, С. Денисенко, О. Дехтярьова, А. Мойсієнко, В. Папіш, Ю. Прадід, Л. Скрипник та ін.

Стаття присвячена аналізу функціонування фразем у художньому тексті, їхній ролі у створенні психологічних характеристик персонажів, формуванні емоційної атмосфери твору, а також опису фізичного чи фізично-емоційного стану героїв твору через художні фраземи. Основною метою є дослідження використання фразем як засобу передачі фізичного, емоційного та інтегрованого фізично-емоційного стану героїв у романі відомого закарпатського письменника Дмитра Кешелі.

У статті використано описовий метод, методи структурного, компонентного та стилістичного аналізу, що дозволило комплексно дослідити семантику, стилістичне навантаження й художні функції фразем. Увагу також приділено ролі фразем у розкритті внутрішнього світу персонажів та їхньому внеску у формування емоційного та національного колориту тексту. Образність фразем у творах базується на асоціативних зв'язках, які відображають глибокі емоційні й культурні контексти.

Висновки дослідження акцентують на важливості фразем як елемента художньої мови Д. Кешелі. Вони виконують низку функцій: створюють унікальний авторський стиль, поглиблюють психологічні портрети персонажів, забезпечують експресивність тексту та формують емоційну атмосферу твору. Крім того, фразеологізми виступають носіями національної ідентичності, зберігаючи й транслюючи традиції, менталітет та культурний досвід українського народу.

Ключові слова: фразеологія, художня фразема, фізичний стан, емоційний стан, фізично-емоційний стан, Дмитро Кешеля.

Формулювання проблеми. Фразеологізми є невід'ємною частиною будь-якої мови. Вони не тільки виконують комунікативну функцію, а й розкривають культурний код нації, а у художніх текстах створюють міст між автором і читачем. Фраземи є важливим інструментом передавання не лише інформації, а й емоційного й фізичного стану персонажів у художньому тексті. Фраземи наділені здатністю увиразнювати опис емоцій і створювати багатогранний психологічний портрет героїв прозових творів. Застосування фразем у художніх творах надає тексту стилістичної насиченості й допомагає читачу глибше проникнути в емоційний світ персонажів. Попри значну кількість досліджень, присвячених фраземам у мовознавстві, проблема їхнього функціонування в контексті художніх творів, зокрема на позначення емоційних і фізичних станів, залишається недостатньо вивченою. Особливо це стосується сучасної української прози, яка часто використовує фраземи для створення нарративної динаміки й емоційної напруги.

У книзі Дмитра Кешелі «... І в Смерті були твої очі» фраземи є ключовим засобом для передавання внутрішнього стану героїв, що дозволяє автору досягти особливої експресивності. Їхнє вивчення є важливим як для глибшого розуміння творчого методу письменника, так і для аналізу взаємозв'язку

між мовними одиницями та емоційним впливом на читача. Недостатнє вивчення у сучасному мовознавстві цієї тематики спонукає нас до детального дослідження художніх фразем у творчості Дмитра Кешелі з метою виявлення їхньої функції та стилістичного навантаження.

Аналіз досліджень. Функціонування фразеологізмів у художніх текстах досліджували В. Білоноженко, А. Вегеш, Н. Венжинович, І. Гнатюк, Т. Григоренко, Л. Даниленко, С. Денисенко, О. Дехтярьова, В. Жайворонок, Т. Здіховська, В. Коваль, Б. Коваленко, М. Коломієць, В. Кононенко, Н. Мазур, Л. Мельник, А. Мойсієнко, В. Папіш, Ю. Прадід, Л. Скрипник, Д. Ужченко, В. Ужченко, Н. Хома та ін.

За словами А. Вегеш, фразеологізми «збагачують мовлення, роблять його колоритним, емоційним, виразним. У художніх текстах вони виконують експресивно-оцінну функцію, образно-виразову, еліптичну (лаконізують мову), термінологічну (забезпечують її точність), а також полегшують висловлення думки, підкреслюючи індивідуальний авторський стиль. Внутрішня форма фразеологізмів як елемент їх значення встановлюється тільки на тлі матеріальної та духовної культури етносу. Важливо знати, що сприяло створенню образу, виявити вихідну модель...» [Вегеш 2020, с. 55].

Н. Венжинович наголошує, що «фразеологізм, по суті, є засобом для передавання інформації, а також інструментом думки й акумулятором культури. Під таким кутом зору фразеосполучення перетворюється в надійне сховище історії, думки й культури народу. І хоч думка про акумулюючу властивість фраземи виникла давно, дотепер ще не розв'язано питання про те, що входить у поняття «культурна пам'ять» слова, яким є механізм етнокультурної акумуляції. Інформативною є вже наявність фразеологічних одиниць, оскільки вони – результат досягнення розумом світу шляхом називання явищ матеріальної, духовної та художньої культури» [Венжинович 2022, с. 65].

Метою нашої роботи є дослідження використання фразем у книзі Дмитра Кешеля «... І в Смерті були твої очі» як засобу передачі фізичного, емоційного та фізично-емоційного стану героїв. Виявлення особливостей функціонування фразем у структурі художнього тексту та їхньої ролі у створенні психологічної характеристики персонажів. Дослідження також передбачає аналіз стилістичного навантаження фразем та їхнього внеску у формування емоційної атмосфери твору. Особливу увагу буде приділено семантичному наповненню фразем і способам їхньої інтеграції в наративну тканину тексту. Завдання – дослідити семантичну наповненість і стилістичну роль фразем, з'ясувати вплив фразем на емоційну атмосферу художнього тексту.

У статті використано комплексний підхід, що поєднує описовий метод, методи структурного, компонентного та стилістичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Дмитро Кешеля – закарпатський письменник, який належить до найпомітніших сучасних українських прозаїків. Письменник увійшов у літературу у другій половині ХХ століття. «Утвердив себе наполегливо творчою працею, сформувавши свій художній світ, визначивши своє мистецьке кредо. Він поступово, вибираючи широкі й багаті традиції, привносив у літературно-мистецьке життя краю і країни власні потужні творчі імпульси, свої теми і ракурси бачення животрепетних проблем сучасності» [Поп 2005, с. 8]. Д. Кешеля у своїх творах порушує проблеми моралі, духовності людини, патріотизму, людської пам'яті, добра і честі, збереження родинних стосунків тощо. Також він у своєрідних художніх ракурсах подає викриття і осуд морально й духовно потворного, звироднілого, людської зажерливості та споживацтва, егоїзму, жорстокості, міщансько-обивательської обмеженості, користоловства, тупості, засуджує чванькуватість і пиху. Іскри гумору і сатири іноді сягають спопеляючого сарказму, гострої іронії та значущого підтексту [Поп 2005, с. 124–127].

О. Селіванова стверджує, що «будучи частиною концептуалізованого та категоризованого світу емоції займають своє місце в картині світу людини, можуть бути вивчені методами семасіології» [Селіванова 2006, с. 328]. На думку Т. Шевченко, «когнітивна парадигма, пропонує вивчення емоцій з позиції сучасної семасіології у межах когнітивної та

традиційної семантики, широко розробленим також є концептологічний напрям, що має на меті опис та моделювання семантичної та когнітивної структури емоційних концептів» [Шевченко 2022, с. 72].

Фраземи у творах Дмитра Кешеля органічно пов'язані з експресивно-характерною природою закарпатського говору, який формує живу мовленнєву основу його художніх текстів. Основу стилістичного забарвлення оповідань становить розмовна інтонація, що відображає простоту і безпосередність у сприйнятті життя. Частина фразем містить діалектні компоненти: фонетичні, граматичні чи лексичні, які додають текстам особливого емоційного звучання. Таким чином, у текстах формується унікальна емоційна атмосфера. Застосовуючи фраземи, Дмитро Кешеля підкреслює драматизм ситуацій і створює психологічне тло для подій, які описує.

Зафіксовані художні фраземи у книзі Дмитра Кешеля «... І в Смерті були твої очі» ми окремо поділили на позначення емоційного стану, фізичного стану та фізично-емоційного стану персонажів.

Зокрема, опис емоційного стану героїв спостерігаємо у таких художніх фраземах:

Воскове мовчання – ‘напружена тиша, у якій відчувається внутрішнє заціпеніння чи страх’. У тексті: «Тут панували печальна тиша, сумний спокій і дивне притумлене світло, яке викликало повну нерухомість, воскове мовчання і палке бажання забути вічним сном» [Кешеля 2004, с. 13]. Використання образу воску акцентує на нерухомості та безпорадності, які супроводжує цей стан.

Всередині чорти собак ганяють – ‘відчувати сильний внутрішній неспокій, боротьбу протилежних емоцій’. У тексті: «... Про людське око лагідний, а всередині чорти собак ганяють» [Кешеля 2004, с. 33]. Фразема передає сильний внутрішній неспокій або боротьбу суперечливих почуттів. Ця художня фразема створює яскравий динамічний образ хаосу і напруги.

Голову загубити – ‘втратити здатність мислити раціонально через сильні емоції чи розгубленість’. У тексті: «... Кивну тільки пальцем – найкращий хлопак через мене голову загубить» [Кешеля 2004, с. 151]. Фразема підкреслює, наскільки емоції можуть переважати над логікою.

Душа вже геть спопеліла – ‘бути душевно спустошеним, байдужим до всього через важкі страждання та випробування’. У тексті: «Бідному Іванові і так світ був гірше пекла, а тут від солоні бесіди Маріши душа вже геть спопеліла, і відчувши в грудях страшну порожнечу, несподівано почала наповнюватись сліпою лютюю» [Кешеля 2004, с. 76]. У Фразеологічному словнику української мови зафіксовано фразеологізм «*спопеліти серцем*» [ФСУМ 2003, с. 684]. У тексті ця фразема акцентує на важкому життєвому досвіді персонажа, а образ попелу символізує руйнацію почуттів і душевну спустошеність.

Душа цвіте, радується – ‘відчувати велике задоволення, радість, піднесення’. У тексті: «А душа цвіте, радується – не нарадується, як ті перші весняні котики на вербових прутиках» [Кешеля 2004,

с. 153]. Фразема передає радість і задоволення, використовуючи образ розквіту для символіки життєвої енергії та гармонії. У тексті вона асоціюється з весняним пробудженням і позитивними емоціями.

З дуба упасти сідницею на їжака – ‘потрапити у дуже незручну або болісну ситуацію’. У тексті: «– *Ти що з дуба упав сідницею на їжака?! Тоні такими очиськами витріщився на Івана, ніби йому у рот сунули яйце страуса*» [Кешеля 2004, с. 84]. За допомогою фраземи автор іронічно описує ситуацію, коли персонаж потрапляє у незручне становище. Образ їжака надає вислову гумористичної забарвленості.

Крізь землю провалитися – ‘хтось відчув великий сором, незручність у зв’язку з чимсь’ [ФСУМ 2003, с. 571]. У тексті: «*Зустрічаюсь із своїми однокурсницями – ладна крізь землю провалитися від сорому*» [Кешеля 2004, с. 60]. Фразема передає почуття глибокого сорому чи незручності, що охоплюють людину. Образ «провалювання» відображає бажання зникнути чи сховатися через сильні емоційні переживання. Такий фразеологізм створює враження надзвичайної інтенсивності переживань.

Ледь язика не проковтнув – ‘сильно знітитися або розгубитися, не мати, що сказати’. У тексті: «*Від несподіванки Іван ледь язика не проковтнув*» [Кешеля 2004, с. 94]; «*Іван з переляку підняв руки вгору і знов ледь язика не проковтнув – тепер уже від сміху*» [Кешеля 2004, с. 94]. Фразема описує стан несподіванки або розгубленості, коли людина не знаходить слів для відповіді. У тексті цей вираз підкреслює емоційну напругу, яку відчуває персонаж.

Мати зло у серці – ‘почуття глибокої образи, ненависті чи розчарування’. У тексті: «– ... *Я, може, ще більше почав тебе цінувати. Так що не майте одна на одну зло у серці – однаково обох вас люблю*» [Кешеля 2004, с. 25]. Образ «зла в серці» символізує тривалість негативних емоцій і їхній вплив на внутрішній стан персонажа.

Місця собі не знаходити – ‘бути дуже схвилюваним, втрачати душевну рівновагу, самовладання, спокій’ [ФСУМ 2003, с. 270]. У тексті: «*Не побачить вчительку впродовж дня, крутиться як обпечений, місця собі не знаходить*» [Кешеля 2004, с. 23].

На серці гуси переночували – ‘бути в поганому настрої, почуватися пригніченим, сумним’. У тексті: «*Теліга, хоч і було в нього таке відчуття, ніби йому на серці гуси переночували, зносив свої муки мужньо*» [Кешеля 2004, с. 55]. Фразема символізує пригніченість та сум, що залишають слід у душевному стані людини. Гуси, які уособлюють незручність і дискомфорт, передають образ тимчасової, але важкої емоційної тяготи.

Пекельна любов – ‘надзвичайно пристрасне, але болісне і руйнівне почуття кохання’. У тексті: «– *Та жінка! Вона така божевільно красива, що навіть тут, на Іншому Світі, я не можу знайти слів, щоб розповісти про її красу ... і мою пекельну любов!...*» [Кешеля 2004, с. 15]. Характеризує почуття, яке водночас є надзвичайно пристрасним і руйнівним. Образ «пе кла» підкреслює глибину емоцій

і страждань, пов’язаних із таким коханням.

Покусати лікті – ‘виявляти велику досаду, шкодуючи з якого-небудь приводу; жалкувати’ [ФСУМ 2003, с. 321]. У тексті: «*Поскиглить, покусаяє лікті, швидко вивітряться їй з голови дорогі хутра, золото, імпортні плащі і модні черевики*» [Кешеля 2004, с. 63]. Фразеологізм позначає сильний жаль або сум через втрату можливості чи допущену помилку. У тексті вона передає внутрішню боротьбу персонажа з почуттям невдоволення.

Розділити горе – ‘розділити чужий біль, співпереживати важким обставинам іншої людини’. У тексті: «*І життя наше, як роса вранішня, – промовив голосно, з жалем Онисько, аби і тітка почула, сподіваючись, що та покличе у комору на склянку вина розділити горе*» [Кешеля 2004, с. 55]. Фразема акцентує на емпатії та спільному подоланні труднощів. Однак у тексті бачимо, що автор використав цю фразему із іронічною метою, адже йдеться не про справжнє співпереживання, а спільне вживання алкоголю для притуплення почуттів.

Серце обвуглилось – ‘переживати надзвичайний душевний біль, емоційне спустошення’. У тексті: «*Вже й серце обвуглилось, вже й всі надії поросли травою, а я чекаю і ніколи – ні вдень ні вночі – не закриваю на замок хатніх дверей... Знаєте, видиться мені, що коли замкну, навіки закрию йому дорогу до хати*» [Кешеля 2004, с. 145]. Образ «обвуглення» символізує згоряння надій і почуттів, залишаючи після себе тільки порожнечу.

Скипіти як чайник – ‘швидко розсердитися, вибухнути емоціями’. У тексті: «– *Ах, ти жебрача тайстро, і не лусне тобі кендюх, коли напихаєшся печениною й бужениною, а діти хліба не мають у рот заверчи, – скипіла як чайник Маріша*» [Кешеля 2004, с. 75]. Фразема вказує на раптовий і різкий спалах гніву чи обурення. Образ кипіння додає вислову динамічності й підкреслює інтенсивність емоцій.

Солона гіркота печалі – ‘глибокий, нестерпний сум, біль через втрату або невтішну ситуацію’. У тексті: «*І найшаленіші вири, найглибші води світу не могли змити солону гіркоту моєї печалі: «І смерть прийде! І в неї будуть твої очі!» – тихим і сумним відлунням востаннє промайнуло в моїй свідомості*» [Кешеля 2004, с. 8]. Фразема передає глибокий і нестерпний сум, викликаний втратами або болючими переживаннями. Вона створює сенсорний образ, у якому смак гіркоти асоціюється з емоційним болем, надає виразності почуттям, роблячи їх майже фізично відчутними.

Спалахнути перцем – ‘відреагувати на щось різко, агресивно, з обуренням’. У тексті: «– *А це што це за новий революціонер об’явився на нашій голови! – спалахнула перцем Маріша*» [Кешеля 2004, с. 75]. Фразема описує раптову, різку реакцію на подразник, що супроводжується обуренням чи агресією, а компонент «перець» вказує на гостроту емоцій.

Спресований роками біль – ‘глибокий, тривалий душевний біль, накопичений за тривалий час’. У тексті: «*Заколисаний, спресований роками біль почав поволі оживати і раптом так затужив у*

глибині грудей, що хотілось завити» [Кешеля 2004, с. 35]. Фразема, яка позначає накопичені за довгий час емоційні страждання. Слово «спресований» вказує на глибину і тривалість болю, який пригнічувався, але продовжує жити в людині.

Сушити голову – ‘напружено думати, намагаючись зрозуміти щось, розібратися в чомусь’ [ФСУМ 2003, с. 412]. У тексті: «– *Здається, – відповів Чичикало. – Хай тепер Лагідний сушить голову*» [Кешеля 2004, с. 34]. У тексті ця фразема передає емоційно-інтелектуальне навантаження через образ «висихання» голови.

Сушити мізки – ‘дуже інтенсивно роздумувати над чимось, розв’язувати складну проблему’. У тексті: «*Кому на гадці космічні діри, коли сушиш мізки, як залатати діри дітям на порваних ногавицях*» [Кешеля 2004, с. 77]. Художня фразема характеризує напружену розумову діяльність або спробу розв’язати складне завдання. Вона передає атмосферу побутових труднощів, коли герой роздумує над практичними проблемами.

Художні фраземи на позначення емоційного стану додають тексту багатства та емоційної глибини, даючи змогу яскраво передати внутрішній світ персонажів.

Фізичний стан героїв автор описує через традиційні та авторські художні фраземи, зокрема:

Забутися вічним сном – ‘померти’. У тексті: «*Тут панували печальна тиша, сумний спокій і дивне притумлене світло, яке викликало повну нерухомість, воскове мовчання і палке бажання забутися вічним сном*» [Кешеля 2004, с. 13]. У Фразеологічному словнику української мови зафіксовано фразеологізм «*спочивати (спати) / спочити (заснути) навіки (вічним сном)*» [ФСУМ 2003, с. 684]. Фразема символізує смерть, подану через евфемістичний образ. Образ сну підкреслює спокій і остаточність завершення життєвого шляху, що часто супроводжується сумною, меланхолійною атмосферою.

Зморщитись як печене яблуко – ‘постаріти, обличчя у великих зморшках’. У тексті: «*Навіть високе лисувате чоло – єдине, що говорило про неабиякий розум цієї всіма шанованої людини – і те зморщилось як печене яблуко*» [Кешеля 2004, с. 54].

Кишки розлетяться, як ворони по деревах – ‘відчувати сильний біль у животі’. У тексті: «– *Но, хоч цоркнися, – почав благувати Тоні. – Я ж сам не зможу, а коли не похмелюся, кишки розлетяться, як ворони по деревах*» [Кешеля 2004, с. 84]. Вживається для опису сильного болю у животі, який асоціюється з розриванням чогось усередині. Образ воронячих зграй підсилює відчуття хаосу та нестерпності стану.

Кров з молоком – ‘здоровий, рожеволивий, рум’яний (про людину та її обличчя)’ [ФСУМ 2003, с. 315]. У тексті: «– *Мовчи! Я ще тоді, ого, який був бетьяр – моцний, красивий, одним словом, кров з молоком!*» [Кешеля 2004, с. 150]. Передає ідею фізичного здоров’я та краси, ця художня фразема часто використовується для позитивної характеристики зовнішнього вигляду.

Люди мруть як осінні мухи – ‘масово помира-

ти, зазнавати великих людських втрат, часто через хвороби, війни або стихійні лиха’. У тексті: «... *Що б там мудрі не говорили, а світ таки йде до кінцини: люди мруть як осінні мухи, дзвони не встигнуть відплакати одного, а вже йойкають за другим*» [Кешеля 2004, с. 174].

Смерть сватається – ‘бути на межі смерті, перебувати в критичному стані, близькому до загибелі’. У тексті: «– *Питаю, де він був, коли я рятував охопленний вогнем корабель, коли топився в океані, коли смерть уже сваталась до мене, – несамовитів сантехнік, і товстощоке обличчя його паленіло*» [Кешеля 2004, с. 32]. Фразема передає межовий фізичний стан, де смерть виступає уособленим образом, що ніби наближається до людини.

Фраземи, що позначають фізичний стан, є невід’ємною частиною мовної картини світу, відображаючи фізичні відчуття та стани людини через метафоричні образи. Вони передають фізіологічні стани осіб за допомогою яскравих, експресивних засобів, збагачуючи виражальні можливості мови. Завдяки своїй образності такі фраземи слугують засобом інтеграції культурних уявлень про тілесність та здоров’я.

Опис фізично-емоційного стану персонажів спостерігаємо у фраземах:

Аж дух перехопило / захопило – ‘когось охоплює сильне почуття хвилювання, захоплення і т. ін.’ [ФСУМ 2003, с. 500]. У тексті: «*Вона дихала, дивилася і поволі почала наповнювати єство Івана нечуваною радістю, блаженством і умиротвореністю. Іванові аж дух перехопило*». [Кешеля 2004, с. 113]; «*І тут Іван відчув, що з маленької долоні сина пульсує величезна сила, од якої аж дух захопило*» [Кешеля 2004, с. 112]. Фраземи позначають момент сильного хвилювання, радості чи захоплення. Вони підкреслюють інтенсивність емоцій, коли почуття стають настільки сильними, що впливають навіть на фізичний стан.

Вкритися потом – ‘відчути сильне хвилювання, страх або фізичну напругу’. У тексті: «*Батько почервонів, ще рясніше вкрився потом, і повіка над лівим оком дрібно-дрібно затремтіла – так завжди траплялось у випадках найбільшого нервового напруження*» [Кешеля 2004, с. 88]. Фразема позначає фізичну реакцію на сильний стрес, хвилювання. У тексті ця фразема передає напружену атмосферу або емоційний тиск.

Втратити дар мови – ‘відчути сильне здивування, страх або розгубленість, що перешкоджає говорити’. У тексті: «*Але те, що Іван побачив тепер, настільки вразило його, що він втратив дар мови...*» [Кешеля 2004, с. 108]. Фразема вказує на раптову втрату здатності говорити через шок або сильне хвилювання.

Голодний погляд – ‘погляд, який відображає сильне бажання або потребу в чомусь’ У тексті: «– *І чого вона говорить неправду, – подумав Валентин, спостерігаючи, як баба голодним поглядом бігає по тарілках із смачними наїдками, – не на прийом же до міністра приїхала, а до рідної доньки...*» [Кешеля 2004, с. 47]. Фразема відтворює бажання чи

потребу, що знаходить відображення у виразі очей. Вона акцентує на внутрішньому прагненні чи незадоволених потребах художнього героя, підсилюючи драматизм сцени.

Застрає сльозою у горлі – ‘емоції, які викликають сльози’ [ФСУМ 2003, с. 667]. У тексті: «*Ідеш тоді по землі, ніби по зеленій пісній – радісній, щасливій і відчуваєш, як із серця твого спадає зимова крига і усе єство випрозорується, висвітлюється, ніжною і бентежною грудочкою сльиви спливає у грудях і застрає сльозою у горлі*» [Кешеля 2004, с. 30]. Художня фразема вказує на стан, коли людина хоче заплакати, адже відчуває емоційне напруження.

Згоріти від сорому – ‘дуже бентежитися, ніяковіти, червоніти’ [ФСУМ 2003, с. 261]. У тексті: «*Перехожі злякано сторонилися Івана, і він згоряв від сорому, і з великою насолодою вже давно віддав би горластого цапа на поживу риби, яка граційно вальсувала під мостом, але уже котрий день в хаті не було за що купити дітям скибку хліба*» [Кешеля 2004, с. 73]. Фразема додає виразності емоційному стану героя, що виявляється фізично (почервоніння).

Зігнулися в три погібелі – ‘дуже сильно; низько; догідливо, улесливо, шанобливо’ [ФСУМ 2003, с. 527]. У тексті: «*Шеф повільно встав із-за столу, зігнувся в три погібелі і зарепетував: – Геть з кабінету, геть з-перед моїх очей!*» [Кешеля 2004, с. 142]. У тексті цей вислів використовується з іронічним значенням.

Лице’ми од ганьби горить – ‘відчувати сильний сором чи приниження, яке виражається сильним почервонінням обличчя’. У тексті: «*Лице’ми од ганьби горить!*» [Кешеля 2004, с. 41]. Фразема акцентує фізичну реакцію на емоційний дискомфорт.

Мороз пішов по шкірі – ‘хтось відчуває озноб, здригається, тремтить від холоду, хвилювання, впливу чого-небудь на органи чуття і т. ін.; комусь стає неприємно, моторошно, страшно і т. ін. від чогось’ [ФСУМ 2003, с. 406]. У тексті: «*Іван відчув: мороз пішов по шкірі, скроні застугонили і здавило у горлі*» [Кешеля 2004, с. 109]. Фразема описує фізичну реакцію на страх або хвилювання, створюючи ефект моторошності.

Напливають сльози – ‘починати плакати через емоційний стан (щастя чи сум)’. У тексті: «... *Розбуджена у городі генералом земля пахла не по-земному свіжо і боляче дитинством, далеким юним щастям і ще чимось дорогим і щемким, від чого напливали сльози*» [Кешеля 2004, с. 41]. Фразема описує початок плачу, який виникає через емоційне потрясіння, сум або щастя. Вислів створює динамічний образ поступового наростання емоцій.

Не зронити жодного слова – ‘залишатися мовчазним, утримуватися від висловлювань’. У тексті: «*Батько не зронив жодного слова*» [Кешеля 2004, с. 49]. Фразема вказує на свідому мовчанку чи неспроможність говорити через емоційний стан. Такий вислів створює атмосферу напруженості або глибокого замислення.

Перехопило горло – ‘відчутти сильне хвилювання або розчулення, яке унеможливорює говорити’. У тексті: «*І ось тепер почуття непоправного*

гріха, великої провини за ту невиконану останню просьбу матері, здавило мене, перехопило горло, і я впав на коліна і пристрасно просив: – Простіть мені, мамко...Я малим був, але несправедливість моя була велика...» [Кешеля 2004, с. 15]. Фразема створює фізичний образ тиску на горло, який виник через потужний емоційний вплив.

Підступати до самого горла – ‘кому-небудь спазми стискають горло від сильного хвилювання, переживання і т. ін.’ [ФСУМ 2003, с. 301]. У тексті: «*Валізка випала з Валентинових рук, і він відчув, як підступний морозець, з’явившись десь у колінах, починає переростати у лють і наповнює груди, підступаючи до самого горла*» [Кешеля 2004, с. 52]. У Фразеологічному словнику української мови зафіксовано фразеологізм «*клубок підкочується (підступає) / підкотився (підступив) до горла кому*» [ФСУМ 2003, с. 301]. Фразеологічна одиниця описує стан, коли сильні почуття чи переживання фізично відчуваються у вигляді спазму.

Проковтнути язика – ‘зробитися мовчазним, замовкнути’ [ФСУМ 2003, с. 575]. У тексті: «*Івана перестало лихоманити, а Маріша, ледь не проковтнувши язика, дурнувато кліпала очима*» [Кешеля 2004, с. 76]. Фразема позначає розгубленість або мовчання через страх чи здивування. У тексті вона акцентує на несподіваній зміні емоцій персонажа.

Проїдиди скрізь зуби – ‘говорити неохоче або невразно, ледве розтуляючи рот’ [ФСУМ 2003, с. 757]. У тексті: «*– Фро-о-л-ла Аністр-р-а-товича, – проїдиди скрізь зуби мати*» [Кешеля 2004, с. 46]. Фразеологізм вказує стримане, неохоче чи роздратоване мовлення. Він підкреслює внутрішній спротив чи емоційну напруженість персонажа, що змушує говорити через силу. У тексті додає атмосферу зневаги або невдоволення.

Скривитись, неначе їй серпом по сідниці різнули – ‘відреагувати на щось різко, з явним невдоволенням або болем’. У тексті: «*Марішина мати, відчувши запах бринзи і овечої вовни, з якої були виткані бесаги, скривилась, неначе їй серпом по сідниці різнули*» [Кешеля 2004, с. 87]. Через фразему автор передає різку реакцію на неприємний запах або ситуацію. Вислів додає комічного ефекту та підкреслює неприязнь персонажа.

Трясучись як холодець – ‘сильно тремтіти від страху чи хвилювання’. У тексті: «... *Так про што я говорив?.. Ага!.. Беру я, знаєш, трясучись як холодець одну сотку, другу, третю...*» [Кешеля 2004, с. 97]. Фразема створює яскравий образ фізичної реакції на емоції.

Холод обдав спину – ‘когось проймає дрож (перев. від хвороби); хтось відчуває озноб від хвилювання, несподіванки і т. ін.; хтось хвилюється, дуже вражений чимсь’ [ФСУМ 2003, с. 456–457]. У тексті: «*Андрійцьо відчув, як усередині грудей щось впало і неприємний холод обдав спину*» [Кешеля 2004, с. 28]. Фразема описує стан несподіваного хвилювання, страху або здивування, що супроводжується фізичним ознобом. Образ холоду ефективно передає раптовість емоційного потрясіння.

Холодний голос – ‘відчужений, байдужий тон мови, позбавлений емоцій’. У тексті: «– Тобі що треба? – раптом пролунав у дверях *холодний голос Фрола Аністратовича*. – Тут нічого твого немає, і геть звідси негайно, показав на вихід» [Кешеля 2004, с. 52]. Фразема передає відсторонений і байдужий тон мовлення, позбавлений будь-яких емоцій. Вона підсилює атмосферу конфлікту чи взаємної неприязні між персонажами.

Як у білій гарячці – ‘бути в стані сильного емоційного та фізичного збудження’. У тексті: «*І я, неборику, мліючи, трясучись, як у білій гарячці, узяв один папірець, другий...*» [Кешеля 2004, с. 97]. Фразема характеризує стан сильного емоційного та фізичного напруження, коли людина втрачає контроль над собою.

Образність фразем у книзі Д. Кешелі побудована на глибоких асоціативних зв'язках, наприклад: через фразему «*мороз пішов по шкірі*» передається тілесне відчуття холоду, яке пов'язане з тривогою чи страхом; у фраземі «*солоня гіркота моєї печалі*» семантика гіркоти асоціюється зі сльозами, символізуючи смуток; фразема «*заколисаний, спресований роками біль*» забезпечує читачеві глибше занурення у внутрішній світ

героїв, викликає уявлення про тривалу психологічну травму; фраземи «*згоріти від сорому*» чи «*вкритися потом*», вказують на нерозривну єдність фізичного й емоційного вимірів у сприйнятті українців.

Висновки. Художні фраземи, зафіксовані у творах Дмитра Кешелі, відіграють визначальну роль у створенні багатогранної художньої палітри його текстів, слугуючи важливим засобом відображення внутрішнього світу персонажів і суспільного контексту. Вони не лише передають фізично-емоційні стани героїв, але й формують специфічну атмосферу, яка глибше занурює читача у національний колорит. Завдяки яскравій метафоричності фразеологізмів мова текстів Дмитра Кешелі набуває образності й експресивності, що дозволяє точно й виразно описати складні емоції, переживання та ситуації.

Фраземи виконують кілька важливих функцій: формують унікальний авторський стиль; поглиблюють психологічну характеристику персонажів; забезпечують експресивність і образність, допомагаючи яскраво передати емоції, стани або ситуації; слугують засобом збереження й передачі культурного досвіду, виступаючи маркерами національного менталітету та традицій.

Література

1. Вегеш А.І. Фразеологізми-складники літературно-художніх антропонімів у творах сучасних українських письменників. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Філологія*. 2020. Вип. 1 (43). С. 54–60.
2. Венжинович Н.Ф. Фразеологія художніх творів закарпатоукраїнського письменника Дмитра Кешелі. *Slavia*. 2022. Ročník 91. Sešit 1. S. 64–76.
3. Кешеля Д.М. ...І в Смерті були твої очі: Осінні сповіді. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2004. 180 с.
4. Поп В. Реальний і віртуальний світ Дмитра Кешелі: Нарис життя і творчості. Ужгород: Мистецька лінія, 2005. 152 с.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
6. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 2003. 1104 с. (СФУМ).
7. Шевченко Т.В. Фразеологізм як елемент емоційної пам'яті в мовній картині світу українців. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2, вип. 26. С. 71–75.

References

1. Vehesh A.I. (2020) Frazeolohizmy-skladnyky literaturno-khudozhnikh antroponimiv u tvorakh suchasnykh ukrainykykh pysmennykyv [Phraseologisms-Components of Literary and Artistic Anthroponyms in the Works of Modern Ukrainian Writers]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Seriya: Filologiya*. 2020. Vyp. 1 (43). S. 54–60 [in Ukrainian].
2. Venzhynovych N.F. (2022) Frazeolohiia khudozhnikh tvoriv zakarpatoukrainskoho pysmennyka Dmytra Kesheli [Phraseology of Artistic Works of Transcarpathian Ukrainian Writer Dmytro Keshelya]. *Slavia*. Ročník 91. Sešit 1. S.64–76 [in Ukrainian].
3. Keshelia D.M. (2004) ...I v Smerti byly tvoi ochi: Osinni spovidi [And in Death there were Those Eyes: Autumn Confessions]. Uzhhorod: Hosprozrakhunkovyi redakciyno-vydavnychiy viddil upravlinnia u spravakh presy ta informacii. 180 s. [in Ukrainian].
4. Pop V. (2005) Realnyi i virtualnyi svit Dmytra Kesheli: Narys zhyttia i tvorchosti [The Real and Virtual World of Dmytro Keshelya: A Sketch of Life and Creativity]. Uzhhorod: Mystecka liniia. 152 s. [in Ukrainian].
5. Selivanova O.O. (2006) Suchasna linhvistyka. Terminolohichna encyklopediia [Modern Linguistics. Terminological Encyclopedia]. Poltava: Dovkillya-K. 716 s. [in Ukrainian].
6. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy [Dictionary of Phraseological Units of the Ukrainian Language] / uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in. Kyi: Naukova dumka, 2003. 1104 s. (SFUM) [in Ukrainian].
7. Shevchenko T.V. (2022) Frazeolohizm yak element emociynoi pamyati v movnyi kartyni svitu ukrainciv [Phraseologism as an Element of Emotional Memory in the Language World Model of Ukrainians]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Uzhhorod: Vydavnychiy dim «Helvetyka». T. 2, vyp. 26. S. 71–75 [in Ukrainian].

**PHRASEMES AS A MEANS OF TRANSMITTING
THE PHYSICAL AND EMOTIONAL STATE OF CHARACTERS
IN DMYTRO KESHELYA'S BOOK "...AND DEATH HAD YOUR EYES"**

Abstract. Phrasemes are an important tool for conveying not only information but also the emotional and physical state of characters in a literary text. They have the potential to enhance the emotional coloring of descriptions and contribute to the formation of a multifaceted psychological image of the characters in artistic prose.

The functioning of phraseological units in literary texts has been studied by V. Bilonozhenko, A. Vehesh, N. Venzhynovych, I. Hnatiuk, T. Hryhorenko, L. Danylenko, S. Denysenko, O. Dekhtyariova, A. Moisienko, V. Papish, Yu. Pravid, L. Skrypnyk, and others.

The article is devoted to the analysis of the functioning of phrasemes in a literary text, their role in creating psychological characteristics of characters, shaping the emotional atmosphere of a work, as well as describing the physical or physical-emotional state of the characters through artistic phrasemes. The main goal is to study the use of phrasemes as a means of conveying the physical, emotional and integrated physical-emotional state of the characters in the novel by the famous Transcarpathian writer Dmytro Keshelya.

In the article we used the descriptive method, methods of structural, component and stylistic analysis, which allowed us to comprehensively study the semantics, stylistic load and artistic functions of phrasemes. Attention was also paid to the role of phrasemes in revealing the inner world of the characters and their contribution to the formation of the emotional and national flavor of the text.

The conclusion of the study emphasizes the importance of phrasemes as an element of D. Keshelya's artistic language. They perform a number of functions: they create a unique author's style, deepen psychological portraits of characters, ensure the expressiveness of the text and form the emotional atmosphere of the work. In addition, phraseologisms act as carriers of national identity, preserving and transmitting the traditions, mentality and cultural experience of the Ukrainian people.

Keywords: phraseology, artistic phraseme, physical state, emotional state, physical-emotional state, Dmytro Keshelya.

© Яцьків М., 2024 р.

Марія Яцьків – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; maria.yatskiv@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8912-4592>.

Maria Yatskiv – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; maria.yatskiv@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8912-4592>.